

ЮРИДИКАЛЫК ИЛИМДЕР**ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ****LEGAL SCIENCES***Токтомамбетова К.К.***АЗИЯ ӨЛКӨЛӨРҮНДӨГҮ ЖАШЫ ЖЕТЕ ЭЛЕКТЕРДИН
КОНСТИТУЦИЯЛЫК-УКУКТУК МАКАМЫНЫН
КЭЭ БИР МАСЕЛЕЛЕРИ ЖӨНҮНДӨ***Токтомамбетова К.К.***О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО
СТАТУСА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ
В АЗИАТСКИХ СТРАНАХ***К.К. Toktomambetova***ON SOME ISSUES OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL
STATUS OF MINORS IN ASIAN COUNTRIES**

УДК: 342:41

Бул макалада жашы жете элек жарандардын укуктук статусунун негиздерин конституциялык деңгээлде белгилеген жоболордун Азия континентинин бир топ өлкөлөрүндө кантип каралып же чечилип жаткандыгына баяндама иретинде талдоо жүргүзүүгө аракет жасалып, жана ал көйгөйлөрдү Кыргыз Республикасынын Конституциясынын алкагында колдонууга аракет жасоо учурдагы эң актуалдуу маселелерден болуп саналат деп эсептейбиз. Учурда жашы жете электердин укуктук макамынын деңгээли жалпысынан алганда, кээ бир Азия өлкөлөрүнүн конституцияларынын жоболоруна окшогон эл аралык укуктун ченемдерине негизделгендиги анык. Бирок, чет өлкөлүк тажрыйбаны, айрыкча социалдык маселелерди чечүүгө багытталган тажрыйбалар жана изилдөөлөр Кыргыз Республикасынын конституциялык укугу үчүн, өзгөчө жашы жете элек жарандардын иштери боюнча атайын адистештирилген сотторду түзүү маселесинде Япония мамлекетинин, билим берүү мекемелериндеги дин таануу маселесинде Индия мамлекетинин, үй-бүлө маселесинде Өзбекстан Республикасынын тажрыйбалары абдан пайдалуу болушу мүмкүн болоор эле деп эсептейбиз.

Негизги сөздөр: конституция, үй-бүлө, жашы жете электер, укуктук макам, балдардын укуктары, балдардын кызыкчылыктары, билим, Азия өлкөлөрү.

В этой статье сделана попытка проанализировать, как положения о конституционном статусе несовершеннолетних рассматриваются или реализуются во многих странах азиатского континента, и мы считаем, что од-

ним из самых актуальных вопросов сегодня является попытка применить эти вопросы в Конституции Кыргызской Республики. Понятно, что нынешний уровень правового статуса несовершеннолетних в основном основан на нормах международного права, аналогичных положениям конституций некоторых азиатских стран. Тем не менее, считаем что, зарубежный опыт, особенно в решении социальных вопросов, очень полезен для конституционного права Кыргызской Республики, особенно опыт Японии в создании специализированных судов для несовершеннолетних, опыт Индии по вопросам религиозоведения в учебных заведениях и опыт Республики Узбекистан по вопросам семье применительно возможным для Конституционного решения данных проблем.

Ключевые слова: конституция, семья, несовершеннолетние, правовой статус, права детей, интересы детей, образование, Азиатские страны.

This article attempts to analyze how the provisions on the constitutional status of minors are considered or implemented in many countries of the Asian continent, and we believe that one of the most pressing issues today is the attempt to apply these issues in the Constitution of the Kyrgyz Republic. It is clear that the current level of the legal status of minors is mainly based on the norms of international law, similar to the provisions of the constitutions of some Asian countries. Nevertheless, we believe that foreign experience, especially in solving social issues, is very useful for the constitutional law of the Kyrgyz Republic, especially the experience of Japan in creating specialized courts for minors, the experience of India on religious studies in educational institutions and the experience of the Republic of

Uzbekistan on family issues in relation to possible for the constitutional solution of these problems.

Key words: Constitution, family, minors, legal status, rights of children, interests of children, education, Asian countries.

Көпчүлүк Азия өлкөлөрүндө, ошондой эле Кыргызстанда, Конституциялык деңгээлде жашы жете электердин укуктук статусу фрагменталдуу түрдө жөнгө салынып келет. Көбүнесе конституцияда жашы жете электерге карата шилтемелер калктын айрым топторун социалдык колдоонун алкагындагы балдарды коргоо жөнүндө гана сөз катары келтирилет. Учурда көпчүлүк Азия өлкөлөрү үчүн эң ыңгайлуу болуп, ички мамлекеттик мыйзамдардын ченемдери саналып келет.

Япониянын 1946-жылы 3-ноябрда кабыл алынган Конституциясында үй-бүлөлөрдү же балдарды коргоого байланыштуу атайын жоболор жок, бирок балдарга акысыз милдеттүү билим берүүгө кепилдик берилет [1].

Ошондой болсо да, Япониянын Баш мыйзамы, соттор тарабынан жашы жете элек жарандарга байланыштуу талаш-тартыштарды жөнгө салуучу жана байланышкан эрежелерди камтыйт. Мисалы, райондук соттор (*алардын жалпы саны 50гө жакын, жана ошончолук сандагы үй-бүлөлүк соттор бар*) мамлекеттик кылмыштар жөнүндөгү иштерди кошпогондо, биринчи инстанцияда башка олуттуу иштерди карашат (*иштин мааниси талаптын көлөмү жана кылмыш-жаза жоопкерчилигинин оордугу менен аныкталат*), ошондой эле төмөнкү (дисциплинардык) сотторунун апелляциялык инстанциясы болуп саналат. Иштер кесипкөй үч судьядан же бир судьядан турган коллегия тарабынан каралат. Үй-бүлөлүк иштерди кароодо үй-бүлөлүк соттор судьялардан жана калктын өкүлдөрүнөн (чындыгында, элдик отурумчулардан) турган коллегияны түзүшөт. Райондук соттордун алдында адистештирилген үй-бүлөлүк соттор да түзүлүп турат.

Япониядагы үй-бүлөлүк соттор аймактык соттор менен бирдей түзүмгө ээ жана аймактык соттордун жана алардын филиалдарынын алдында иштешет. Алар элдештирүүчү функцияларды аткарышат жана үй-бүлөлүк мыйзамдарга, мурас боюнча талаш-тартыштарга байланыштуу иштер боюнча чечимдерди кабыл алышат, ошондой эле жашы жете электер тарабынан жасалган (20 жашка чейинки) жеңил кылмыш иштерин карашат. Үй-бүлөлүк соттордун штаттарында, жашы жете электердин ишин кароого даярдануу үчүн атайын кызмат, б.а. изилдөөчүлөр (тесакан) бар, алардын милдеттерине илимий жактан

жашы жете элек адамдын инсандыгын, анын социалдык чөйрөсүн, кылмыш жасаган жагдайларын же башка коомго каршы аракеттерин изилдеп чыгуу кирет. Эгерде жашы жете элек баланын инсандыгына толук жана терең мүнөздөмө алуу керек болсо, үй-бүлөлүк сот аны жашы жете элек балдарды классификациялоо (сёнэн камбецусё) борборуна жиберет.

Үй-бүлөлүк соттордун ишинин натыйжалуулугу кыйла жогору, бирок алардын ашыкча жүктөмү жашы жете элек жарандарга жекече мамиле кылууга жол бербейт.

Казакстан Конституциясына кайрылып көрөлү. Казакстандын Конституциясынын 18-беренесинде: "Ар бир адам жеке жашоосуна, жеке жана үй-бүлөлүк сырларына кол тийбестикке, өзүнүн ар-намысын жана кадыр-баркын коргоого укуктуу" деп жазылган. Ушул эле Конституциянын 27-беренесинде: 1. Нике жана үй-бүлө, энелик, аталык жана балалык мамлекеттин коргоосунда; 2. Балдарга кам көрүү жана аларды тарбиялоо - ата-эненин табигый укугу жана милдети; 3. Эрезеге жеткен эмгекке жарамдуу балдар майып ата-энелерине кам көрүүгө милдеттүү деп айтылып келет.

Кытай Эл Республикасынын Конституциясы деле жашы жете элек балдарга байланыштуу 49-берени кошпогондо, башка өтө көп маани бербей келет. Кытай Эл Республикасынын Конституциясынын 49-беренесинде "нике, үй-бүлө, эне жана бала мамлекеттин коргоосунда. Ата-энелер, жашы жете элек балдарын тарбиялоого жана окутууга милдеттүү, ал эми балдар эрезеге жеткенде, ата-энелерге жардам жана колдоо көрсөтүүгө милдеттүү. Карыларга, аялдарга жана балдарга кордук көрсөтүүгө тыюу салынат" [2] деп белгиленет.

Бирок, Кытайдагы оор демографиялык кырдаал учурдагы конституциянын долбоорун иштеп чыгуучуларга төмөнкүдөй ченемдерди киргизүүгө түрткү берди: "Мамлекет калктын өсүшүн экономикалык жана социалдык өнүгүү пландарына ылайыкташтыруу максатында төрөлүүнү пландаштырууга көмөктөшөт" (25-берене); "Жубайлар – күйөө жана аял – төрөттү пландаштырууга милдеттүү" (49-беренесинин экинчи бөлүгү).

Корея Республикасынын Конституциясы дагы балдардын кандайдыр бир укуктарын жана милдеттерин түздөн-түз бекиткен эмес, бир гана 32-беренедө, иштеген балдарды социалдык жактан коргоо жөнүндө жазылган, башка эч нерсе жок.

Индиянын Конституциясында балдар маселелерине кичине да болсо бурулгандыгы көңүл жылытат,

б.а. балдардын эмгегине тыюу салуу, дин таануу эркиндиги, ден-соолук маселелери конституциялык [3] деңгээлде каралган.

Индия Республикасынын конституциясынын 24-беренесинде 14 жашка чейинки бир дагы бала фабрикада же шахтада, ошондой эле башка кооптуу жумуштарда иштей албайт деп так даана жазылып турат.

28-беренесинин бардык пункттарында дин таануу маселелери да так көрсөтүлгөн, т.а.:

1. Мамлекеттик бюджет тарабынан каржыланган билим берүү мекемелеринде дин таануу боюнча эч кандай сабак өтүлбөшү керек.

2. 1-пункттагы эч нерсе белек же ишенимдүү башкаруу шарты менен өткөрүлгөн менчик катары, бирок мамлекет тарабынан башкарылган билим берүү мекемелерине карата колдонулбайт.

3. Мамлекеттик деп таанылган билим берүү мекемесине барган же коомдук фонддордон жардам алган бир дагы адамдан мындай мекемелерде өткөрүлүшү мүмкүн болгон диний сабактарга катышуусу же мындай мекемелерде же ушул сыяктуу мекемелерде же башка жайларда өткөрүлө турган сыйынуу ибадаттарына катышуусу талап кылынбайт деп даан көрсөтүлүүсү да жаш өспүрүмдөрдүн диний агымдардан алыс болуусуна шарт түзөт деген пикирдебиз.

Индия мамлекетинин саясатын аныктоодо жаштар маселесине тийиштүү дагы бир беренени көрсөтө кетүү абзел. Айталы дегенибиз, 39-беренени 5-пунктунда жумушчулардын, эркектердин жана аялдардын, ошондой эле жаш балдардын ден-соолугу жана күчү кордолбойт жана жарандар экономикалык зарылдыгы үчүн алардын жашына же күчүнө туура келбеген кесиптерге кайрылууга мажбур кылынбайт деген норманын киргизилүүсү да эмгектик коргоонун конституциялык деңгээлде болуусун айгиенелйт.

Вьетнам Социалисттик Республикасынын Конституциясында үй-бүлө жана бала маселеси боюнча бүтүндөй бир берене каралган. Бул 64-берене, анда үй-бүлө - коомдун бирдиги. Нике жана үй-бүлө (бир күйөө - бир аял принциби боюнча) мамлекет тарабынан корголот. Жана бул беренеден укуктардан тышкары, ата-эненин балдар алдындагы, ал эми балдардын ата-эне алдындагы милдеттери түз көрсөтүлгөн [4].

Азиядагы көпчүлүк мамлекеттердин конституцияларынан айырмаланып, **Өзбекстандын** Конституциясы үй-бүлөлүк маселелерге бүтүндөй бир бөлүмдү (главаны) арнап, үй-бүлөнү коргоого жана балалыкты коргоого көңүл бурган бир нече беренелерде: “Үй-бүлө коомдун негизги бөлүгү болуп саналат жана коомдун о.э. мамлекеттин коргоосуна укуктуу. Нике - бул

тараптардын эркин макулдугу жана тендиги” деп 63-беренеден айтылат. 64-берене бир эрежени камтыйт, ага ылайык ата-энелер балдарды жашы жеткенге чейин бакканга жана окутууга милдеттүү. Мамлекет жана коом жетим балдарды жана ата-энесинин камкордугусуз калган балдарды багууну, тарбиялоону жана окутууну камсыз кылат, аларга карата кайрымдуулук иштерин кубаттайт. 65-берене: “Ата-энесинин тегине жана жарандык абалына карабастан, балдар мыйзам алдында бирдей. Энеликти жана балалыкты мамлекет коргойт. Мындан сырткары, 14-главанын 45-, 46- жана 66-беренелеринде «эмгекке жарамдуу чондор ата-энесине кам көрүүгө милдеттүү; жашы жете элек майыптардын жана жалгыз бой улгайган адамдардын укуктары мамлекет тарабынан корголот; аялдар менен эркектер бирдей укукка ээ” деп так көрсөтүлгөндүгү жагымдуу көрүнүш.

Тажикстанда үй-бүлө коомдун негизи катары мамлекеттин коргоосунда турат. Ар бир адам үй-бүлө курууга укуктуу. Никеге тура алчуу куракка жеткен эркектер менен аялдар эркин никеге турууга укуктуу. Үй-бүлөлүк мамилелерде жана ажырашкан учурда жубайлар бирдей укукка ээ. Көп аял алууга тыюу салынат (33-берене). Эне жана бала мамлекеттин өзгөчө коргоосунда жана камкордугунда. Ата-энелер балдарды тарбиялоого, ал эми чондор жана эмгекке жарамдуу балдар ата-энесине кам көрүүгө милдеттүү. Мамлекет жетим балдарды жана майып балдарды коргоого, аларды тарбиялоого жана окутууга кам көрөт (34-берене).

Иран Ислам Республикасынын конституциясында балдардын укуктары жана укуктук макамы тууралуу дээрлик эч нерсе айтылган эмес. Балдар же жашы жете электерге тиешелүү маселе Ирандын Конституциясынын 3-бабынын 21-беренесинде 2 (эки) гана пункта үстүртөн, б.а. кароосуз калган балдарга патронаждык кылуу (21-берененин 3-пункту) жана багаар-көрөөрү жок калган балдарды татыктуу энелерге асырап берүү (21-берененин 3-пункту) тууралуу гана жазылган [5].

Түркмөнстандын Конституциясы “аял менен эркек никеге тура алчуу куракка жеткенде, өз ара макулдашуу боюнча, баш кошууга жана үй-бүлө курууга укуктуу. Үй-бүлөлүк мамилелерде жубайлар бирдей укукта. Ата-энелер же аларды алмаштырган адамдар балдарды окутууга, алардын ден-соолугуна жана өнүгүүсүнө кам көрүүгө, билим алууга, эмгекке даярданууга, маданиятты жана мыйзамдарды, тарыхый жана улуттук каада-салттарды урматтоого тарбиялоого укуктуу жана милдеттүү. Бойго жеткен балдар ата-энесине кам көрүүгө жана аларга жардам берүүгө

милдеттүү (25-берене).

Корея Элдик Демократиялык Республикасынын Конституциясы жашы жете электердин укуктук статусун аныктабайт, бирок билим алуу укугуна карата болгон социалисттик мамиленин мисалы болуп саналат. Жарандардын укуктары жана милдеттери бөлүмүндө бир кичинекей берене (59-берене) бул укукка арналган. Мында: “Жарандар билим алууга укуктуу. Бул укук өнүккөн билим берүү системасы, акысыз милдеттүү билим берүү жана билим берүү жаатындагы мамлекеттин башка коомдук чаралары менен камсыз кылынат” деп айтылат. 39-беренеде: “Мамлекет социалисттик педагогиканын негиздерин киргизүү менен, жаш муундарды руханий байлыкты, адеп-ахлактык тазалыкты жана физикалык кемчиликсиздикти айкалыштырган коом жана адамдар үчүн күрөшкөн, революционер, жаңы коммунисттик курамдагы адамдар катары тарбиялайт” деп жазылган. Кийинки макалаларда мамлекет жалпы билим берүүнү техникалык билим менен тренингди жана өндүрүмдүү эмгек менен тыгыз айкалыштырып, элдик билим берүүнү өнүктүрүүгө жана улуттук кадрларды даярдоого көмөктөшөт деп айтылат. Бардык жаңы муун жалпыга милдеттүү 10 жылдык толук орто билимдин негизинде билим алышат жана бардык студенттер акысыз билим алышат. Мамлекет стационардык билим берүү системасын жана жумуш ордунда окутуунун ар кандай формаларын өнүктүрөт; жогорку окуу жайларында жана техникумдарда окуган студенттерге стипендия төлөнөт. Мамлекет бардык балдарга милдеттүү түрдө бир жылдык мектепке чейинки билим берүүнү мамлекеттик жана коомдук каражаттардын эсебинен ишке ашырат деген өзгөчө социалдык маселелерди конституциялык деңгээлде карап келет.

Жогоруда келтирилген материалдардан улам, жаштар саясаты коомдун социалисттик көз карашта өнүгүшүнө басым жасаган Азия өлкөлөрүнүн басымдуу көпчүлүгүндө жана мурунку СССРден таркаган өлкөлөрдө жакшыраак жүзөгө ашырылып келе жатат деген тыянак чыгарсак болот. Ал эми жашы жете элек

жарандардын Конституциялык деңгээлде укуктук статусун аныктоого багытталган саясат социалисттик дагы, капиталисттик дагы өнүгүү багытындагы мамлекеттер тарабынан жүргүзүлбөй келүүдө.

Кыргыз Республикасынын Конституциясында жашы жете элек жарандардын укуктук статусунун негиздерин белгилеген жоболор, жалпысынан алганда, кээ бир Азия өлкөлөрүнүн конституцияларынын жоболоруна окшогон эл аралык укуктун ченемдерине негизделгендиги анык. Бирок, чет өлкөлүк тажрыйбаны изилдөө Кыргыз Республикасынын конституциялык укугу үчүн, айрыкча жашы жете элек жарандардын иштери боюнча атайын адистештирилген сотторду түзүү маселесинде абдан пайдалуу болушу мүмкүн болоор эле деп эсептейбиз.

Адабияттар:

1. Муратбекова С.М. Правовые основы охраны и защиты семьи в конституциях зарубежных стран и стран СНГ: сравнительно-правовой анализ.
2. Конституция КНР. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://asia-business.ru/law/law1/pravo/constitution/>
3. Конституции Индии. [Электр. ресурс]. - Режим доступа: <https://legalns.com/компетентные-юристы/правовая-библиотека/конституции-стран-мира/конституция-индии>.
4. Конституция Вьетнама. [Эл. ресурс]. - Режим доступа: http://artlibrary2007.narod.ru/cons/cons_vietnama_rus.doc
5. Конституция Исламской республики Иран. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.cis-emo.net/sites/default/files/imagesimce/constitution_of_iran.pdf
6. Конституционное (государственное) право Азиатских стран: учеб.: в 4т. Т.4. Часть Особенная: страны Америки и Азии / отв. ред. проф. Б. А. Страшун. - М.: НОРМА-ИНФРА-М., 2001. - С. 31.
7. Конституции зарубежных государств. Учебное пособие. 2-е изд., исправ. и доп. - М.: БЕК, 2001. - С. 57.
8. Корбут Л.В., Полеина С.В. Международные конвенции и декларации о правах женщин и детей. Сборник универсальных и региональных международных документов. - М.: Наука, 1997.
9. Конституции государств-участников СНГ. - М.: Норма-ИНФРА. 1999.